

## บทที่ ๕

### สรุปอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ มีวัตถุประสงค์ เพื่อการพัฒนาสังคมตามหลักการทั่วไป ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ และเพื่อการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ จำแนกตามปัจจัยพื้นฐานส่วนบุคคล ตลอดถึงเพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะแนวทางการส่งเสริมการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

ดำเนินการวิจัยตามวิธีวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) โดยใช้แบบสอบถามเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๓๐๒ รูป ซึ่งเป็นพระสงฆ์อยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าความถี่ ค่าร้อยละ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One – Way ANOVA) และเปรียบเทียบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยเป็นรายคู่โดยวิธีผลต่างนัยสำคัญที่น้อยที่สุด (Least Significant Difference: LSD) ผลการศึกษามีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

#### ๕.๑ สรุปผลการวิจัย

##### ๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

##### ๕.๓ ข้อเสนอแนะ

#### ๕.๑ สรุปผลการวิจัย

##### ๕.๑.๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

๑. อายุ ๒๐ – ๓๐ ปี จำนวน ๗๘ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๕.๘ อายุ ๓๑ – ๔๐ ปี จำนวน ๖๗ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๒.๒ อายุ ๔๑ – ๕๐ ปี จำนวน ๖๒ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๐.๕ อายุ ๕๑ – ๖๐ ปี จำนวน ๔๙ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๖.๒ อายุ ๖๑ ขึ้นไป จำนวน ๔๖ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๕.๒

๒. จำนวนพรรษา ๖ – ๑๐ จำนวน ๘๑ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๖.๘ พรรษา ๑๑ – ๑๕ จำนวน ๗๔ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๔.๕ พรรษา ๑ – ๕ จำนวน ๖๔ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๑.๒ พรรษา ๑๖ – ๒๐ จำนวน ๕๔ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๗.๙ พรรษา ๒๑ ขึ้นไป จำนวน ๒๙ รูป คิดเป็นร้อยละ ๙.๖

๓. วุฒิการศึกษาสามัญ ปริญาตรี จำนวน ๑๐๙ รูป คิดเป็นร้อยละ ๓๖.๑ ปริญาโท จำนวน ๙๑ รูป คิดเป็นร้อยละ ๓๐.๑ ต่ำกว่าปริญาตรี จำนวน ๖๙ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๒.๘ ปริญาเอก จำนวน ๓๓ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๐.๙

๔. วุฒิการศึกษานักธรรม นักธรรมชั้นเอก จำนวน ๑๗๓ รูป คิดเป็นร้อยละ ๕๗.๓ นักธรรมชั้นโท จำนวน ๖๘ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๒.๕ นักธรรมชั้นตรี จำนวน ๓๘ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๒.๖ อื่น ๆ จำนวน ๒๓ รูป คิดเป็นร้อยละ ๗.๖

๕. ตำแหน่ง ผู้ไม่มีตำแหน่ง จำนวน ๑๔๗ รูป คิดเป็นร้อยละ ๔๘.๗ เจ้าอาวาส จำนวน ๖๑ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๐.๒ รองเจ้าอาวาส จำนวน ๕๙ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๙.๕ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส จำนวน ๓๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๑.๖

#### ๕.๑.๒ ข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูล การพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากค่าเฉลี่ย = ๓.๗๕ เมื่อพิจารณารายด้าน การพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ อยู่ในระดับมากทุกด้าน เมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ย พระสงฆ์มีการพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ด้านปัญญภavanaมากที่สุดค่าเฉลี่ย = ๓.๘๐ ด้านกายภavana ด้านศีลภavana เสมอกันและด้านจิตตภavana ตามลำดับ เมื่อพิจารณารายละเอียดข้อคำถามในแต่ละด้านสามารถสรุปได้ ดังต่อไปนี้

๑. ด้านกายภavana การพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ด้านกายภavana โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากค่าเฉลี่ย = ๓.๗๔ เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ การพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ด้านกายภavana อยู่ในระดับมากทุกข้อ การพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ด้านกายภavana เกี่ยวกับการแนะนำประชาชนให้พักอาศัยอยู่ในที่ ปลอดภัย สะอาด ปลอดภัยมากที่สุดค่าเฉลี่ย = ๓.๗๘ ส่วนการพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ด้านกายภavana เกี่ยวกับการอบรมให้รับประทานอาหารที่มีประโยชน์มากกว่า รับประทานตามใจตนเองตามค่านิยมที่ฟุ่มเฟือย น้อยที่สุดค่าเฉลี่ย = ๓.๖๖

๒. ด้านศีลภavana การพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ด้านศีลภavana โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากค่าเฉลี่ย = ๓.๗๔ เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ การพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ด้านศีลภavana อยู่ในระดับมากทุกข้อ โดยการพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ด้านศีลภavana เกี่ยวกับการอบรมให้พูดคุยกับเพื่อนด้วยวาจาที่ไพเราะเป็นไปด้วยความปรารถนาดีมากที่สุดค่าเฉลี่ย = ๓.๘๐ ส่วนการพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง

จังหวัดสุรินทร์ ด้านสีลภาวนา เกี่ยวกับการให้ประชาชนเลือกคบเพื่อนที่ดีแนะนำในสิ่งที่ดีต่อกัน  
น้อยที่สุดค่าเฉลี่ย = ๓.๗๐

๓. ด้านจิตตภาวนา การพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง  
จังหวัดสุรินทร์ ด้านจิตตภาวนา โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากค่าเฉลี่ย = ๓.๗๒ เมื่อพิจารณาเป็นราย  
ข้อ การพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ด้านจิตตภาวนา  
อยู่ในระดับมากทุกข้อ โดยการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัด  
สุรินทร์ ด้านจิตตภาวนา เกี่ยวกับการอบรมให้รู้สึกเป็นสุข เมื่อได้ทำบุญ ใสบาตร ไหว้วัด ช่วยงานจิต  
อาสามากที่สุดค่าเฉลี่ย = ๓.๘๐ ส่วนการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง  
จังหวัดสุรินทร์ ด้านจิตตภาวนา เกี่ยวกับการอบรมให้อดทนต่อสิ่งที่ทำให้ท่านไม่พอใจ น้อยที่สุด  
ค่าเฉลี่ย = ๓.๕๙

๔. ด้านปัญญาภาวนา การพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง  
จังหวัดสุรินทร์ ด้านปัญญาภาวนา โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากค่าเฉลี่ย = ๓.๘๐ เมื่อพิจารณาเป็น  
รายข้อ การพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ด้านปัญญา  
ภาวนา อยู่ในระดับมากทุกข้อ โดยการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง  
จังหวัดสุรินทร์ ด้านปัญญาภาวนา เกี่ยวกับการอบรมให้คำนึงถึงบาปบุญคุณโทษก่อนตัดสินใจทำสิ่ง  
ใดสิ่งหนึ่งลงไป มากที่สุดค่าเฉลี่ย = ๓.๙๐ ส่วนการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ใน  
อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ด้านปัญญาภาวนา เกี่ยวกับการอบรมให้ใช้เวลาว่างในการศึกษาเรียนรู้  
อย่าง สร้างสรรค์ น้อยที่สุดค่าเฉลี่ย = ๓.๖๖

#### ๕.๑.๓ ข้อมูลการเปรียบเทียบการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ใน อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

ผลการเปรียบเทียบการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง  
จังหวัดสุรินทร์ จำแนกตาม อายุ จำนวนพรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษานักธรรม และ  
ตำแหน่ง มีรายละเอียดสรุปได้ ดังต่อไปนี้

๑. พระสงฆ์ที่มีอายุต่างกัน มีการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอ  
เมือง จังหวัดสุรินทร์ ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่ตรงตามสมมุติฐานที่ว่า ผู้ตอบแบบสอบถามที่มีอายุต่างกัน  
มีความคิดเห็นต่อการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์  
แตกต่างกัน

๒. พระสงฆ์ที่มีจำนวนพรรษาต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา  
๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ซึ่ง  
ตรงตามสมมุติฐานที่ว่า ผู้ที่มีจำนวนพรรษาต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา

๔.๑ พระสงฆ์ที่มีวุฒิการศึกษานักธรรมต่างกัน พระสงฆ์ที่มีวุฒิการศึกษานักธรรมชั้นเอก มีความคิดเห็นต่อการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ แตกต่างกับพระสงฆ์ที่มีวุฒิการศึกษานักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และอื่นๆ.....อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑ และพระสงฆ์ที่มีวุฒิการศึกษาอื่นๆ.....มีความคิดเห็นต่อการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ แตกต่างกับพระสงฆ์ที่มีวุฒิการศึกษานักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ซึ่งตรงตามสมมุติฐานที่ว่า ผู้ที่มีวุฒิการศึกษานักธรรมต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ แตกต่างกัน

๕. พระสงฆ์ที่มีตำแหน่งต่างกัน มีการพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ พระสงฆ์ที่มีตำแหน่งต่างกัน มีความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่ตรงตามสมมติฐานที่ว่า ผู้ที่มีตำแหน่งต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ แตกต่างกัน

#### ๕.๑.๔ ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาอุปสรรค และข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

ปัญหาอุปสรรค ข้อเสนอแนะ และแนวทางการพัฒนาที่เกี่ยวกับการพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ในด้านกายภavana ด้านศีลภavana ด้านจิตตภavana และด้านปัญญาภavana สรุปได้ดังนี้

๑. พระสงฆ์ที่อยู่ในอำเภอเมืองจังหวัดสุรินทร์ แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรคเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ดังมีต่อไปนี้ ประเด็นแรกคือ ด้านกายภavana พระสงฆ์ไม่รู้จักรั้ววิธีการอบรมให้ญาติโยมดำรงชีวิตในการทำกายให้เจริญมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ การพัฒนากายให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ และยังรวมถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างถูกต้องดีงาม ในทางที่เป็นคุณประโยชน์ ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะไม่เพียงหมายถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคม แต่ยังหมายถึงสิ่งอื่น ๆ ที่มีความสำคัญและจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์ เช่น รู้จักการบริโภคปัจจัย ๔ อันได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย การใช้การบริโภคยา และรู้จักใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในการเสพหรือใช้สอยวัสดุอุปกรณ์ในทางที่เป็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิตร่างกายได้ดี การมีความสัมพันธ์กับปัจจัย ๔ อย่างถูกต้องนั้นหมายถึงการจัดสรรให้มีปัจจัย ๔ เพียงพอที่จะเลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่ได้อย่างดี จำนวน ๒๓ รูป ด้านศีลภavana ปัญหาของความประพฤติ การไม่ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย เป็นเรื่องของการปฏิสัมพันธ์คนอื่น คือทำอย่างไรถึงจะอยู่ร่วมกันได้ระหว่างคน ๒ คนหรือมากกว่า ๒ คนขึ้นไปอย่างเกื้อกูลไม่เบียดเบียนกัน พฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว ไม่เบียดเบียนก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น แก่สังคม และประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อสังคม มีระเบียบวินัย ประกอบอาชีพสุจริต เป็นการฝึกตนให้อยู่ในสังคมด้วยดีและเป็นประโยชน์ ระดับต้นคือ ความมีระเบียบวินัยในการเป็นอยู่ ในการดำเนินชีวิต โดยไม่ให้มีการเบียดเบียนกัน ศีล ๕ ซึ่งเป็นศีลขั้นพื้นฐาน จะเห็นได้ว่ามุ่งที่การไม่เบียดเบียนกันกล่าวคือ ไม่เบียดเบียนต่อกันในทางชีวิตร่างกายในทางทรัพย์สิน ในทางคู่ครอง ในทางใช้วาจา ตลอดจนไม่เบียดเบียนสติสัมปชัญญะของตนเอง เมื่อไม่เบียดเบียนกันแล้วก็ขยายออกไปถึงความสุจริต จำนวน ๑๕ รูป ด้านจิตตภavana พระสงฆ์ในอำเภอเมืองจังหวัดสุรินทร์มีการจัดฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐานน้อยลง เป็นปัญหาทำให้จิตมนุษย์ขาดคุณสมบัติทั้ง ๓ ด้านคือ

๑. คุณภาพจิตไม่มี คือคุณธรรมต่าง ๆ เสริมสร้างจิตใจให้ตั้งงาม เป็นจิตใจที่สูง ประณีต มีเมตตา มีความเป็นมิตร ปราบปรามประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น มีความกรุณา คืออยากช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ มีจาคะคือมีใจเผื่อแผ่โอบอ้อมอารี มีคารวะ คือเห็นความสำคัญของผู้อื่น มีมัทวะคือความอ่อนโยน กตัญญูคือรู้คุณค่าแห่งการกระทำของผู้อื่นไม่มี

๒. สมรรถภาพจิต หรือความสามารถของจิต เช่น ความมีสติดี มีวิริยะ คือความเพียรในการทำงาน มีขันติ คือความอดทน มีสมาธิแน่วแน่ มีสัจจะจริงจัง มีอธิษฐาน คือความเด็ดเดี่ยวต่อความมุ่งหมาย มีความหนักแน่นมั่นคงเข้มแข็งของจิตใจ ที่จะทำงานให้ได้ผลสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานทางปัญญา คือการคิดพิจารณาให้สิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริงอย่างแจ่มชัดน้อยลง

๓. สุขภาพจิต คือ มีจิตที่มีสุขภาพดี เป็นสุข สดชื่นร่าเริงเบิกบาน โปรดโปร่ง มีปีติ ความอímเอิบใจ มีความผ่อนคลายไม่ขุ่นมัว ไม่หม่นหมองหดหู่ เป็นต้น ลักษณะต่าง ๆ ของจิตใจที่มีความสุขนี้เป็นสิ่งสำคัญมากในพระพุทธศาสนา การขาดสุขภาพจิตเป็นปัญหาสำคัญของสังคมในยุคปัจจุบัน จึงจะต้องเน้นเรื่องสุขภาพจิตให้มากด้วย ผู้ที่ฝึกฝนอบรมจิตแล้วเรียกว่า ภาวนาจิตโต จำนวน ๒๐ รูป ด้านปัญญา ปัญหาการพัฒนาปัญญา เป็นอุปสรรคอย่างสำคัญในการทำให้ปัญญาเจริญออกมา เพราะพระสงฆ์อยู่จำเอยในเมื่อขาดความรู้ความเข้าใจในศิลปวิทยาการ ทางวิชาชีพ การรับรู้ เรียนรู้ อย่างถูกต้องของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง คือ ไม่เข้าใจในสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ ในการฝึกอบรมให้เกิดปัญญาถูกต้องตามวิธี สุตตมยปัญญา จินตมยปัญญา ภวานามยปัญญา ที่จะทำให้การรับรู้ผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง วินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญาบริสุทธิ์ ไม่ใช่ด้วยกิเลส เป็นปัญญาที่รู้จักเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง เข้าใจความเจริญและความเสื่อมของโลกและชีวิตตามความเป็นจริงและตามเหตุปัจจัย รู้จักทางแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์ความสำเร็จให้ตนพัฒนายิ่งขึ้นไป รู้เท่าทันโลกและชีวิตทำให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์ พัฒนาไปจนถึงขั้นวิมุตติ คือหลุดพ้นเป็นอิสระที่แท้จริง จิตใจไม่ถูกยึดมั่นในสิ่งทั้งหลาย ไม่ถูกครอบงำ ผู้ที่ฝึกฝนอบรมพัฒนาทางปัญญาแล้วเรียกว่า ภาวนาปัญญา จำนวน ๑๗ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๒.๖๖ ตามลำดับ

๒. พระสงฆ์ที่อยู่ในจำเอยเมือง จังหวัดสุรินทร์ แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับข้อเสนอแนะการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในจำเอยเมือง จังหวัดสุรินทร์ ดังมีต่อไปนี้ ประเด็นแรกคือ ด้านกายภาวนา พระสงฆ์และผู้ปกครองในเขตพื้นที่ ต้องจัดโครงการอบรมให้ประชาชนอย่างน้อยหนึ่งเดือนสองครั้งหรือทุกวันพระต้องแสดงบอกรวิธ การทำให้ร่างกายเติบโตแข็งแรง แต่ถือว่าการกินอาหารให้ได้คุณค่า กินพอดี ด้วยความรู้จักประมาณ ให้ร่างกายอยู่ผาสุก มีสุขภาพดี เป็นฐานให้การพัฒนาด้านอื่นๆ การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกว่ข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดีและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษจำนวน ๙ รูป ต่อมาด้านศีลภาวนา พระสงฆ์ต้องจัดให้มีการสมาทานศีล ทุกหมู่บ้านต้องถือศีล ๕ รักษาศีลให้บริสุทธิ์การเจริญศีล, พัฒนาความประพฤติ, การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อน

เสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน จำนวน ๑๙ รูป ด้านจิตตภาวนา พระสงฆ์ต้องจัดให้มีการฝึกอบรมจิตใจคือ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน การเจริญจิต, การพัฒนาจิต, การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตา กรุณา ขยันหมั่นเพียร อุตุนมีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น จำนวน ๑๕ รูป ด้านปัญญา ภาวนา เจ้าคณะจังหวัดและพระสังฆาธิการควรให้การศึกษาการอบรมให้มากขึ้น ในวิธีการเจริญปัญญา, การพัฒนาปัญญา, การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลก และชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลอดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา จำนวน ๑๘ รูป

## ๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ มีประเด็นสำคัญที่น่าสนใจควรนำมาอภิปรายผล ดังต่อไปนี้

### ๕.๒.๑ ความคิดเห็นของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ สามารถสรุปผลและอภิปรายได้ดังนี้ คือ

จากการวิจัย การพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับความเป็นจริง ทั้งนี้เนื่องจากบุคลากรของพระสงฆ์ในอำเภอเมืองสุรินทร์เห็นด้วยกับการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ได้แก่ การฝึกฝนอบรม พัฒนาด้านกายภาวนา ด้านศีลภาวนา ในด้านจิตตภาวนา และในด้านปัญญาภาวนา เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการพัฒนาสังคมให้มีประสิทธิภาพ มีศักยภาพ คุณภาพพร้อมต่อการปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงได้อย่างดี จึงสอดคล้องกับแนวคิดของ ฌาน ตรรกวิจารณ์ ได้กล่าวถึง การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีความสำคัญทั้งในระดับมหภาค คือ สังคม และในระดับจุลภาคคือ ระดับองค์กรต่างๆ ทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน ทั้งนี้ก็เนื่องจากองค์กรต้องขับเคลื่อนด้วยทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรมนุษย์ที่มีประสิทธิภาพจึงเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุด ทรัพยากรหนึ่งขององค์กร การพัฒนาให้ทรัพยากรมนุษย์มีทั้งความรู้ ทักษะ ทักษะคติ หรือกล่าวโดยรวมคือ สมรรถนะ(Competency) จึงเป็นสิ่งจำเป็นและหลีกเลี่ยงไม่ได้<sup>๑</sup> และแนวคิดของอำนาจเจริญศิลป์ ที่ได้กล่าวว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หมายถึง การพัฒนาทรัพยากรให้มีคุณภาพดีขึ้น ต้องพัฒนาในด้านร่างกายและจิตใจไปพร้อมๆกัน นอกจากนั้นจะต้องให้มนุษย์มีความรู้คู่กับคุณธรรมด้วย จึงจะเป็นคนที่สมบูรณ์หรือความเป็นมนุษย์ออกไปอยู่ในสังคมได้ และเมื่อมนุษย์มีความรู้แล้วต้องนำไปปฏิบัติฝึกฝนให้เกิดผลดี คือ มีประสบการณ์ดีนั่นเอง ประสบการณ์ดี ความรู้ดี มีคุณธรรมดี

<sup>๑</sup> ฌาน ตรรกวิจารณ์, การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธ, ดุษฎีนิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, รัฐประศาสนศาสตร์, (มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๐).

และมีความสามารถสูง<sup>๒</sup> ซึ่งก็ได้สอดคล้องกับพยอม วงศ์สารศรี ที่ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คือ การทำให้มีคุณภาพมากขึ้น ในกรณีเกี่ยวกับบุคคล ก็คือ การดำเนินการเพิ่มพูนความรู้ ความสามารถและทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติงานที่ตนรับผิดชอบให้มีคุณภาพประสบผลสำเร็จเป็นที่พอใจแก่องค์กร<sup>๓</sup> และ ประชุม รอดประเสริฐ ได้สรุปแนวคิดของนักวิชาการบริหารต่าง ๆ เกี่ยวกับการพัฒนาบุคลากร ไว้ว่า กระบวนการที่จะเสริมสร้างให้บุคลากรมีความรู้ความสามารถ ความเข้าใจ ตลอดจนทัศนคติ อันจะเป็นผลให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น การพัฒนาบุคคล อาจจำแนกออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ การพัฒนาผู้ได้บังคับบัญชาและการพัฒนาตนเอง<sup>๔</sup> ทำให้สอดคล้องกับแนวคิดของ อัลเฟรด แทค ที่กล่าวว่า ทรัพยากรมนุษย์นั้นจะต้องมีการเรียนรู้ด้วยตนเองหรือพัฒนาตนเองขึ้นมา จากการสังเกตหรือคาดคะเนจากพฤติกรรมในองค์กรของตัวทรัพยากรมนุษย์ จากการควบคุมตนเอง และจากการมุ่งเน้นความสำเร็จ โดยเริ่มที่หลักการของการศึกษาหรือสิ่งที่ต้องพัฒนาขึ้นมาเอง ไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้จากผู้อื่นหรือติดตัวมาตั้งแต่เกิด<sup>๕</sup> จึงสอดคล้องกับแนวคิดของบุญเลิศ ไพรินทร์ ว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทั้งมวลอันอาจได้แก่การเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ความสามารถ ทักษะและทัศนคติโดยอาศัยกระบวนการการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ ซึ่งจะครอบคลุมกระบวนการจัดการศึกษาให้ทุกคนและทุกระดับได้มีความรู้ความสามารถ มีทักษะและทัศนคติอันพึงปรารถนาของสังคมและประเทศชาติและรวมถึงการฝึกฝนอบรม การสอนงานการเปลี่ยนหมุนเวียน หรือแม้แต่กระบวนการในการพัฒนาตนเอง<sup>๖</sup> และตรงกับแนวความคิดของระวี ภาวิไล ซึ่งได้เสนอแนวคิดไว้ว่า “การศึกษาสามประการตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นกุศโลบายแห่งการพัฒนาตนเองที่ถูกต้องของมนุษย์ทุกคน เป็นรากฐานของการพัฒนาทั้งหลายอันจะนำสังคมไปสู่อารยธรรมที่ถูกต้อง...”<sup>๗</sup> จึงสอดคล้องกับผลการวิจัยของพระบุญจันทร์ จันทสาโร (แก้วบุญยงค์) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในมหาวิทยาลัยแห่งชาติลาวตามหลักไตรสิกขา” ผลการวิจัย การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ใน

<sup>๒</sup>อำนาจ เจริญศิลป์, **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๖.

<sup>๓</sup>พยอม วงศ์สารศรี, **การบริหารทรัพยากรมนุษย์**, (กรุงเทพมหานคร: คณะวิทยาการจัดการ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๓๘), หน้า ๑.

<sup>๔</sup>ประชุม รอดประเสริฐ, **การบริหารบุคลากรทางการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: แผนก คาสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๘), หน้า ๑๓๒.

<sup>๕</sup>Alfred Tack, **How to Succeed as a Sales Manager**, (Cendar Books: 1983), P. 1

<sup>๖</sup>บุญเลิศ ไพรินทร์, **พฤติกรรมกรรมการบริหารงานบุคคล**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน, ๒๕๓๘), หน้า ๕.

<sup>๗</sup>ระวี ภาวิไล, **หัวใจของศาสนาพุทธ**, บทความเสนอในการประชุมทางวิชาการ เรื่องหัวใจของพุทธศาสนา, (ธรรมสถาน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑๗-๑๘ กรกฎาคม ๒๕๒๘), หน้า ๑.



มหาวิทยาลัยแห่งชาติลาว โดยภาพรวมปฏิบัติตนอยู่ในระดับดีทุกด้าน<sup>๙</sup> และยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของพระมหาสุภกิจ สุภกิจใจ (ภักดีแสน) ซึ่งได้ทำวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา กรณีศึกษาศูนย์การเรียนรู้ชุมชน อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากทุกด้าน<sup>๑๐</sup> แสดงให้เห็นว่าการจะพัฒนาสังคมประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืนจะต้องเริ่มพัฒนาจากตัวบุคคลซึ่งมีหลักการพัฒนาคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ได้แก่การพัฒนาด้านร่างกาย จิตใจ และปัญญาเป็นความรู้ความสามารถ ความมีระเบียบวินัยในตนเอง ทำให้บุคคลมีคุณภาพดีงามพร้อมที่จะช่วยพัฒนาสังคมให้เกิดความรุ่งเรืองสงบสุขได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของณัฐหทัย ชลายนวัฒน์ ซึ่งได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธธรรม กรณีศึกษา บริษัท ๕๐๕ โภคภัณฑ์ จำกัด มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในสถานการณ์ปัจจุบัน การประยุกต์หลักพุทธธรรมมาใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และการพัฒนาองค์กรธุรกิจ เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขสมานฉันท์ และการศึกษาปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดและเกื้อกูลต่อความสำเร็จของการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ได้สรุปว่าการประยุกต์หลักธรรมไตรสิกขาในการบริหารองค์การธุรกิจ จึงเป็นกลยุทธ์หนึ่งในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั้งในฐานะที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ของสังคม ภายใต้สถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งสมควรได้รับการส่งเสริม สนับสนุน ให้สถานประกอบกิจการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการบริหารจัดการและการเผยแผ่ความรู้ทางศาสนาแบบบูรณาการและสอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคม<sup>๑๑</sup> และสอดคล้องกับแนวคิดของโกศล เพ็ชรวงศ์ ได้ศึกษาเรื่อง บทบาทพระพุทธศาสนากับการพัฒนาตน ได้กล่าวถึงการพัฒนาของบุคคลตามแนวพุทธไว้ว่า การพัฒนาของบุคคลตามแนวพุทธต้องตั้งอยู่บนหลักภาวะ ๔ คือ กายภาวนา สีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ซึ่งบุคคลสามารถปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ ๓ ประการ คือ ๑) ทำให้บุคคลเป็นคนดีของสังคม เป็นผู้มีความประพฤติดี เคารพกฎหมาย แต่อยู่ในกรอบวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามของสังคม พระพุทธเจ้าสอนให้บุคคลงดเว้นกายทุจริต วาจาทุจริตและประพฤติดังแต่กายสุจริต วาจาสุจริต อันเป็นไปตามหลักของศีล เรียกว่า กายภาวนา กายภาวนานี้เป็นวิธีการพัฒนาบุคคลด้านพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายและ

<sup>๙</sup>พระบุญจันทร์ จนทสาโร, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในมหาวิทยาลัยแห่งชาติลาวตามหลักไตรสิกขา”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, สาขารัฐประศาสนศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

<sup>๑๐</sup>พระมหาสุภกิจ สุภกิจใจ, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา: กรณีศึกษาศูนย์การเรียนรู้ชุมชน อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

<sup>๑๑</sup>ณัฐหทัย ชลายนวัฒน์, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธธรรม: กรณีศึกษา บริษัท ๕๐๕ โภคภัณฑ์จำกัด”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต*, (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖).

วาทะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคมให้บุคคลแสดงออกในด้านดีเท่านั้น ๒) ทำให้บุคคลมีจิตใจ และอารมณ์มั่นคง เป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่คนอื่นเป็นคนที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนร่วม พระพุทธเจ้าสอนให้บุคคลลดเว้นความโลภ ความพยาบาท แล้วให้ประพฤติดมโนสุจริต ไม่มีความโลภ ไม่มีความพยาบาท ให้มีจิตใจเสียสละ และยินดีให้อภัย ตามมโนสุจริต เป็นการพัฒนาจิตใจตามหลักของสมาธิที่เรียกว่า จิตตภาวนา ๓) ทำให้บุคคลได้รู้และเข้าใจในสิ่งต่างๆ อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง เป็นสัมมาทิฐิ...<sup>๑๑</sup> ซึ่งทำให้สอดคล้องเข้ากับแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งได้กล่าวว่า ศิล สมาธิ ปัญญา ให้ถือว่าเป็นทฤษฎี ถ้าเป็นการปฏิบัติต้องเป็น ปัญญา แล้วเป็นศิลป แล้วเป็นสมาธิ สำหรับศิลป สมาธิ ปัญญา ที่วางไว้เป็นรูปทฤษฎีนี้ก็ไม่ใช่ว่าผิด ถูกตามรูปของทฤษฎี คือเรียงตามลำดับจากต่ำไปหาสูง แต่พอถึงที่ปฏิบัติแล้ว ต้องดึงปัญญามานำหน้า และปัญญานั้นจะงอกงามเพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ ไป เพราะว่ามีสมาธิแล้ว ปัญญา ก็จะงอกงามกว่าเดิม ปัญญา จูงให้ศิลป ให้สมาธิเดินไปถูกทางแล้ว ก็จะเพิ่มกำลังให้แก่ปัญญาให้สูงขึ้น<sup>๑๒</sup> ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า หลักภาวนา ๔ เป็นกระบวนการศึกษาฝึกฝนอบรมพัฒนาที่มาสรางและส่งเสริมสนับสนุนต่อการพัฒนาสังคม ทำให้ทรัพยากรมนุษย์ในสังคมได้มีศักยภาพ มีคุณภาพที่สมบูรณ์ เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติหน้าที่ ช่วยให้องค์การประสบความสำเร็จด้วยดี ส่งเสริมให้สังคม ประเทศชาติมีความเจริญก้าวหน้ายั่งยืนได้

#### ๕.๒.๒ เมื่อพิจารณาผลการวิจัยในแต่ละด้าน สามารถนำมาอภิปรายผลได้ ดังนี้

๑) ด้านกายภาวนา การพัฒนาสังคมในชั้นกายภาวนา การพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ในภาพรวมอยู่ในระดับมากทุกข้อ แสดงให้เห็นว่า พระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ในด้านการพัฒนาสังคมในชั้นกายภาวนา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ จำสับโทอัครนันท์ เจริญกิจจารัตน์ ได้ศึกษาเรื่อง “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา ๔ ของกองพันทหารช่างที่ ๔ จังหวัดนครสวรรค์” พบว่า ข้าราชการของกองพันทหารช่างที่ ๔ จังหวัดนครสวรรค์ มีความคิดเห็นในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา ๔ ของกองพันทหารช่างที่ ๔ จังหวัดนครสวรรค์ ในภาพรวม อยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณารายละเอียดในแต่ละด้าน พบว่า ข้าราชการของกองพันทหารช่างที่ ๔ จังหวัดนครสวรรค์ มีความคิดเห็นต่อการพัฒนา

<sup>๑๑</sup>โกศล เพชรวงษ์, “บทบาทพระพุทธศาสนากับการพัฒนาตน: ศึกษาเฉพาะกรณีผู้เข้ารับการศึกษาอบรมตามหลักสูตรเตรียมผู้บริหารการศึกษาของสถาบันผู้บริหารการศึกษา วัดไร่ขิง กระทรวงศึกษาธิการ”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา*, สาขาศาสนาเปรียบเทียบ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓).

<sup>๑๒</sup>พุทธทาสภิกขุ, *วิธีแก้ปัญหาวิต*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงธรรม, มปป.), หน้า ๑๙๘.

ทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา ๔ ของกองพันทหารช่างที่ ๔ จังหวัดนครสวรรค์ อยู่ในระดับ มาก ที่สุด ทุกด้าน<sup>๑๓</sup>

๒) ด้านศีลภาวนา ผลการวิจัย การพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ใน อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ด้านศีล โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับความเป็นจริง ทั้งนี้ เนื่องจากบุคลากรมีความพร้อมทั้งทางร่างกายหรือด้านพฤติกรรมต่อการปฏิบัติหน้าที่ มีความ รับผิดชอบต่อหน้าที่ มีระเบียบวินัย ปฏิบัติตนเพื่อประโยชน์ต่อส่วนร่วม รักษาความสงบเรียบร้อยของ สังคม มีการฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมเพื่อให้เกิดความพร้อมต่อการปฏิบัติหน้าที่อย่างดีที่สุด เพื่อพัฒนา ตนเองและพัฒนางานให้มีคุณภาพ และมีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาคือศีลมาประยุกต์ใช้ กับการปฏิบัติหน้าที่ของตนจึงทำให้สอดคล้องกับแนวคิดของสนอง เครือมาก ที่กล่าวว่า วินัย หมายถึงแบบแผนประเพณีที่กำหนดให้ข้าราชการควบคุมตนเองและควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาให้ ประพฤติตาม เพื่อก่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยและการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพเกิด ประโยชน์แก่ทางราชการ<sup>๑๔</sup> และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาโยทิน ละมูล เรื่องบทบาท พระสงฆ์ในฐานะทรัพยากรมนุษย์และนักพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ พบว่า ศีล เป็นเรื่องของการฝึกฝนใน ด้านพฤติกรรม โดยเฉพาะพฤติกรรมเคยชิน เครื่องมือที่ใช้ในการฝึกศีล ก็คือ วินัย วินัยเป็นจุดเริ่มต้น ในกระบวนการศึกษาและการพัฒนามนุษย์ เพราะว่าวินัยเป็นตัวจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้อต่อ การพัฒนา ในจัดระเบียบความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมให้เหมาะกับการ พัฒนาและเอื้อโอกาสที่จะพัฒนา เมื่อมีกายที่พัฒนาแล้ว คือ มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทาง กายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี เริ่มแต่รู้จักบริโภคปัจจัย ๔ รู้จักใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย (ใจ) ในการเสพหรือใช้สอยวัสดุอุปกรณ์ ตลอดจนเทคโนโลยีทั้งหลาย ในทางที่เป็นการส่งเสริม คุณภาพชีวิต<sup>๑๕</sup> และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของพระพุทธินันท์ บุญเรืองได้ทำการศึกษาเรื่อง การ พัฒนาทรัพยากรมนุษย์แบบยั่งยืนตามหลักพระพุทธศาสนา พบว่า ศีลเป็นการพัฒนากายเหมือนกัน แตกต่างกันที่จุดมุ่งหมาย เพราะว่าเปรียบเสมือนปากทางแห่งการเข้าสู่ระบบของความสมดุลภาพ ของชีวิต สำหรับมนุษย์ผู้ฝึกฝนพัฒนาให้เป็นอารยชน ไม่ก่อการเบียดเบียน ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ ผู้อื่น แก่สังคม นี่เป็นขั้นง่ายที่สุดเป็นฝ่ายลบ ต่อมาในทางบวกก็คือ ประพฤติสิ่งที่ประนีประนอมกับผู้อื่น แก่สังคม การมีระเบียบวินัย การอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นด้วยดี และการประกอบอาชีพสุจริตด้วย

<sup>๑๓</sup> จำสปีโทอัครนันท์ เจริญกิจจารัตน์, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา ๔ ของกองพัน ทหารช่างที่ ๔ จังหวัดนครสวรรค์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

<sup>๑๔</sup> สนอง เครือมาก, *คู่มือสอบปฏิบัติการ*, (นครสวรรค์: เรียนดี, ๒๕๓๖), หน้า ๔๒.

<sup>๑๕</sup> พระมหาโยทิน ละมูล, “บทบาทพระสงฆ์ในฐานะทรัพยากรมนุษย์และนักพัฒนาทรัพยากร มนุษย์”, *วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต*, สาขาการพัฒนาศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์, (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๕).

ความขยันหมั่นเพียร ซึ่งรวมไม่ถึงการฝึกฝนในสมาธิเป็นเรื่องราวของศีล ศีลในทางพุทธศาสนา ไม่ใช่เพียงแต่การเว้นจากการเบียดเบียนกันทางกาย วาจาเท่านั้น การพัฒนาศีลก็คือการพัฒนาการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยดี อย่างเกื้อกูลเป็นประโยชน์และมีอาชีพที่ถูกต้อง การพัฒนาศีลนี้ปัจจุบันเรียกกันว่า “พัฒนาการทางสังคม”<sup>๑๖</sup> จากผลการวิจัย จะเห็นได้ว่า การพัฒนาพัฒนาด้านศีล เป็นการพัฒนาพฤติกรรมให้มีความพร้อมมีศักยภาพที่ดีงามในทางกาย เป็นการจัดระเบียบชีวิตให้มีความถูกต้องดีงาม เป็นหลักการที่ทำให้มนุษย์ได้อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข เกิดประโยชน์สุขแก่สังคม และการพัฒนาด้านศีลก็ยังให้เกิดความพร้อมรับต่อการพัฒนาด้านอื่น ทั้งด้านจิตใจและปัญญา ทำให้การปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพบรรลุผลสำเร็จตามต้องการหรือตามเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ด้วยดี

๓) ด้านจิตตภาวนา จากการศึกษา การพัฒนาสังคม ตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ มีการฝึกฝนพัฒนาด้านจิตตภาวนา หรือการอบรมจิตใจ มีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะจิตใจเป็นฐานของพฤติกรรมเนื่องจากพฤติกรรมทุกอย่างเกิดขึ้นจากความตั้งใจหรือเจตนา และเป็นไปตามเจตจำนงและแรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลัง ถ้าจิตใจได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้นแล้ว ก็จะควบคุมดูแลและนำพฤติกรรมไปในทางที่ดีงามด้วยรวมถึงการปฏิบัติในหน้าที่การงานที่ทำอยู่นั้นถ้ามีจิตใจในการทำงานทุกอย่างก็จะสามารถทำงานได้จนประสบความสำเร็จหรือแม้แต่การให้รางวัลเพื่อเป็นแรงจูงใจในการทำงาน<sup>๑๗</sup> เพื่อความสะดวกก็จะขอรวบรัดเอา ซึ่งก็แบ่งเป็น ๓ ด้านด้วยกันกล่าวคือ

ด้านที่ ๑ การพัฒนาคุณภาพจิต จิตของเราดี ควรเป็นจิตที่มีคุณภาพเริ่มแต่มีคุณธรรมต่างๆ ที่ทำให้จิตใจประณีตดีงาม เช่น มีเมตตา กรุณา มีศรัทธา มีความกตัญญูกตเวที เป็นต้น

ด้านที่ ๒ การพัฒนาสมรรถภาพจิตหรือสมรรถภาพของจิตใจ หมายถึงความสามารถของจิตใจซึ่งมีความเข้มแข็งที่จะเอาไปใช้งานได้ดี เราจะทำงานได้เก่งหรือมีปัญหาติดคั่นอะไรต่างๆ ให้ได้ผลตลอดจนก้าวหน้าไปด้วยดีในการพัฒนาชีวิต จิตของเราก็ต้องมีสมรรถภาพเช่นเดียวกัน สมรรถภาพของจิตนี้เน้นที่ตัวสมาธิจึงจะทำงานได้ดี นอกเหนือจากมีสมาธิแล้วจะต้องมีสติ จะต้องมึ่วิริยะ คือความเพียรพยายาม ความกล้าสู้ ความเอาใจใส่รับผิดชอบ ความเข้มแข็งของจิตใจ ความอดทน เป็นต้น อันนี้เป็นเรื่องของสมรรถภาพจิต

ด้านที่ ๓ การพัฒนาสุขภาพจิต นอกจากจะมีคุณธรรมมีคุณภาพจิตที่เข้มแข็งแล้ว ก็ยังต้องมีสุขภาพจิตที่ดีด้วยคือจิตใจนั้นมีความสุข เป็นจิตใจที่มีความเบิกบาน มีปิติ มีความอิ่มใจ มีปราโมทย์ มีความรื่นเริงบันเทิงใจ เป็นต้น ลักษณะต่างๆ ของจิตใจที่มีความสำคัญมากใน

<sup>๑๖</sup> พระพุทธรินทร์ บุญเรือง, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แบบยั่งยืนตามหลักพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา, (มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย, ๒๕๔๙).

<sup>๑๗</sup> พลอาสาสมัคร อนุกุล บุญรักษา, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภavana ๔ ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๓๑”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

พระพุทธศาสนา เวลาพูดถึงการพัฒนาจิตเราก็มักจะนึกถึงแต่ในด้านสมรรถภาพจิต ดูเหมือนจะเน้นจิตนั้นมากไป บางทีก็ขาดสุขภาพจิตไป การขาดสุขภาพจิตเป็นปัญหาสำคัญของสังคมในยุคปัจจุบัน จึงต้องเน้นเรื่องสุขภาพจิตไว้ให้มากขึ้นก็เป็นการกล่าวโดยย่อ ในเรื่องจิตตภาวนา หรือการพัฒนาจิตใจ ไม่ว่าจะไปบำเพ็ญสมาธิไปทำกรรมฐานหรืออะไรต่างๆ ก็อยู่ในการพัฒนาจิตหรือจิตตภาวนา ๓ ด้านเหล่านี้<sup>๑๘</sup>

๔) ด้านปัญญาภาวนา จากผลการวิจัย การพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ด้านปัญญาภาวนา โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับความเป็นจริง ทั้งนี้เนื่องจากบุคลากรมีการพัฒนาในขั้นปัญญาเป็นส่วนมาก และมีการฝึกอบรมความรู้ความสามารถ ส่งเสริมการฝึกอบรมพัฒนาปัญญา มีการส่งเสริมการจัดการที่ทันสมัยมีกระบวนการตรวจประเมินที่ดี ส่งเสริมการพัฒนาความรู้ความสามารถ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพให้แก่บุคลากรอยู่เสมอ มีการสร้างความเข้าใจที่ดีต่อประชาชนและบุคลากรผู้ปฏิบัติงานและยังมีการฝึกอบรมพัฒนาให้บุคลากรได้รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสังคมทำให้เกิดความเข้าใจที่ดีมีเหตุผล มีจิตใจและปัญญาพร้อมรับกับการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความสามารถเต็มศักยภาพอยู่เสมอ จึงได้สอดคล้องกับแนวคิดของกิตติมา ปรีดีดิลก ได้กล่าวว่า การพัฒนาบุคลากรมีจุดมุ่งหมายที่จะเพิ่มพูน และปรับปรุงคุณภาพของผู้ปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพอย่างเต็มที่ เพิ่มผลงานของสถาบันและเพื่อสนองความต้องการที่จะก้าวหน้าของผู้ปฏิบัติงาน จึงเป็นหน้าที่ของผู้บริหารที่จะต้องหาทางให้ผู้ปฏิบัติงานได้เจริญก้าวหน้าไปเท่าที่ความสามารถจะอำนวย โดยการจัดกระทำกระบวนการพัฒนาบุคลากรตามขั้นตอน คือ การกำหนดขอบเขตและทิศทางของการพัฒนาบุคลากร การวางแผนพัฒนาบุคลากรตามขอบเขต หรือนโยบายของหน่วยงานนั้น จัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาบุคลากรในทางปฏิบัติ และประเมินผลการพัฒนาบุคลากร<sup>๑๙</sup> สอดคล้องตามแนวคิดของ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ซึ่งท่านได้ให้ความหมายของปัญญา หมายถึง การพัฒนาปัญญา ซึ่งมีความสำคัญสูงสุดเพราะปัญญาเป็นตัวนำทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด คนเราจะมีพฤติกรรมอะไร อย่างไร และแค่ไหน ก็อยู่ที่ว่าจะมีปัญญาชั้นนำหรือบอกทางให้เท่าใด และปัญญาเป็นตัวปลดปล่อยจิตใจ ให้ทางออกแก่จิตใจ เช่น เมื่อจิตใจอึดอัดมีปัญหาคิดตันอยู่ พอเกิดปัญญารู้ว่าจะทำอะไร จิตใจก็โล่งเป็นอิสระได้การพัฒนาปัญญาเป็นเรื่องกว้างขวางแยกออกไปได้หลายด้านและมีหลายชั้นหลายระดับ<sup>๒๐</sup> และสอดคล้องกับผลการวิจัยของพิชญรัตน์

<sup>๑๘</sup> รศ.ดร.ชาติชาย พิกุลธนาคม, การพัฒนาพฤติกรรมตามหลักภาวนา ๔, พุทธศาสตร์บัณฑิต, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

<sup>๑๙</sup> กิตติมา ปรีดีดิลก, การบริหารและนิเทศการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: อักษรพิพัฒน์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๑๘.

<sup>๒๐</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๙), หน้า ๖๗.

ช่วย ซึ่งได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง การศึกษากระบวนการสร้างภavana ๔ โดยใช้หลักไตรสิกขา ไตรสิกขา เป็นระบบการศึกษาที่เน้นการฝึกอบรมตนเองอย่างเป็นขั้นตอนและมีกระบวนการที่ประสานกันอย่าง เป็นพื้นฐานให้แก่นักจนถึงความพ้นทุกข์ได้<sup>๒๑</sup> เพราะฉะนั้น ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมการพัฒนา สังคมตามหลักภavana ๔ และการพัฒนาด้านปัญญาตามหลักภavana ๔ คือความรู้ความสามารถที่ ประกอบไปด้วยความพร้อมด้านกาย จิตใจเป็นฐานที่สำคัญและปัญญาก็จะทำให้บุคคลากรมีศักยภาพ สมรรถภาพที่สมบูรณ์ครบทุกด้าน ปัญญาที่เห็นชอบเป็นธรรมเป็นตัวที่จะนำทางให้ชีวิตดำเนินไป ในทางที่ถูกต้องดีงาม เป็นประโยชน์ในการปฏิบัติงานช่วยให้สังคมมีความสงบสุขเจริญก้าวหน้า ประเทศมีการพัฒนาไปในทางที่ดีและยั่งยืน เมื่อปัญญาที่ได้รับการพัฒนาไปในทางที่ถูกต้องชอบธรรม จะทำให้งานทุกอย่างได้เกิดประโยชน์เกื้อกูลแก่สังคมส่วนรวมได้อย่างดียิ่งยืนต่อไป

### ๕.๓ ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่อง การพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ผู้วิจัยได้ข้อสรุปและการเสนอแนะไว้ดังนี้

#### ๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) ทางคณะสงฆ์ร่วมกับสำนักงานพระพุทธศาสนาในอำเภอเมืองจังหวัดสุรินทร์ควร จัดให้มีการจัดอบรมในโรงเรียนและในวัดเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมตามหลักภavana ๔ ให้กับพระสงฆ์ ในเชิงปฏิบัติการเพื่อให้มีความรู้ความชำนาญอย่างน้อยหนึ่งเดือนสองครั้ง

๒) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ควรกำหนด นโยบายและวางแผนการพัฒนาสังคม โดยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาคือใช้หลักภavana ๔ และ หลักธรรมในพระพุทธศาสนา เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต และให้เกิดความสอดคล้องระหว่าง การพัฒนาทางสังคมและทางเศรษฐกิจของชาติ

๓) กระทรวงศึกษาธิการแห่งชาติและทบวงมหาวิทยาลัย ควรทำการวางแผน การศึกษากำหนดให้มีหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลักสูตรการเรียนการสอนทั้งภาคบังคับ ได้แก่ ระดับประถมศึกษา และนอกภาคบังคับได้แก่ ระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา ตลอดจนดำเนินการ บริหารการศึกษาของชาติให้เป็นไปตามนโยบายและแผนที่กำหนดไว้

๔) สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน และคณะกรรมการข้าราชการ ประเภทต่าง ๆ ควรทำการวางแผนและดำเนินการพัฒนาสังคมอยู่ในระบบราชการโดยจัดให้มีการ วางแผนพัฒนาสังคม การสรรหาและว่าจ้างบุคลากร การประเมินผลการปฏิบัติงาน การเลื่อนขั้น

<sup>๒๑</sup> พิชญรัตน์ บุญช่วย, “การศึกษากระบวนการสร้างภavana ๔ โดยใช้หลักไตรสิกขา”, วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

เลื่อนตำแหน่ง การฝึกอบรม และการพัฒนาตลอดจนการเปิดโอกาสให้สังคมในองค์การมีความก้าวหน้าในสายงานให้สอดคล้องกับหลักภาวนา ๔ และหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

๕) กระทรวงสาธารณสุขควรนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาสังคมเพิ่มขึ้น อันจะเป็นผลให้เกิดการพัฒนาทั้งทางด้านชีวิตร่างกายและจิตใจ

๖) ในเรือนจำควรจัดฝึกอบรมหลักภาวนา ๔ เพื่อพัฒนาจิตใจและใช้ชีวิตให้นักโทษมีความรู้คิดทำความดีทำประโยชน์แก่สังคมประเทศชาติปราศจากโทษทั้งหลายทั้งปวง

### ๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

๑) ฝ่ายพัฒนาสังคมในองค์การ ควรจัดให้มีฝ่ายการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ และหลักธรรมในพระพุทธศาสนาขึ้นโดยเฉพาะ หน่วยงานดังกล่าวจะมีหน้าที่ในการกำหนดนโยบาย และวางแผนการพัฒนาสังคม รวมทั้งการดำเนินงานและการควบคุมการพัฒนาสังคมให้เป็นไปตามนโยบายที่กำหนดไว้

๒) ผู้บริหารทุกระดับชั้นในองค์การมีหน้าที่รับผิดชอบในการพัฒนาสังคมขององค์การ ผู้บริหารพัฒนาสังคมมีหน้าที่รับผิดชอบในการกำหนดแผนดำเนินการ ดำเนินการพัฒนาสังคมด้วยหลักธรรมให้สอดคล้องกับนโยบายและแผนระดับองค์การ และผู้บริหารระดับต้นได้แก่ หัวหน้าหรือผู้บังคับบัญชาขั้นต้นของพนักงาน มีหน้าที่ส่งเสริม สนับสนุน ตลอดจนควบคุมดูแลการพัฒนาสังคมในความรับผิดชอบของตน โดยการสอนแนะนำ ให้ความรู้เกี่ยวกับงาน ประเมินผลการปฏิบัติงาน ตลอดจนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของพนักงานให้เป็นไปตามที่องค์การต้องการและสามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๓) นักวิชาการและวิทยากร ควรทำหน้าที่ในการสอนหรือฝึกอบรมให้แก่สังคมด้วยหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นนักวิชาการหรือวิทยากรขององค์การเอง หรือนักวิชาการและวิทยากรซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอกองค์การ

๔) การพัฒนาสังคมตามหลักธรรมของตัวพนักงานเองจะประสบผลสำเร็จได้ ย่อมขึ้นอยู่กับความตั้งใจและความเต็มใจของพนักงานที่จะเข้ารับการศึกษ การอบรม การพัฒนาตลอดจนการพัฒนาตนเอง โดยมีจุดมุ่งมั่นเพื่อที่จะทำงานในองค์การได้อย่างมีความสุข มีประสิทธิภาพประสิทธิผล และมีความก้าวหน้าในสายงานหรือสายอาชีพต่อไป

### ๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาค้างต่อไป

๑) การทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ได้ใช้รูปแบบการวิจัยในเชิงปริมาณ จึงควรที่จะมี การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยนำผลที่ได้จากงานวิจัยฉบับนี้ไปเป็นพื้นฐานข้อมูลในเบื้องต้นได้

๒) การศึกษาการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในอำเภอเมืองสุรินทร์ ในหลักธรรมด้านอื่นๆ อาทิเช่น สังคหวัตถุ ๔, พรหมวิหาร ๔, อิทธิบาท ๔ เป็นต้น

๓) ควรมีศึกษาวิจัยการพัฒนาสังคมในหน่วยงานของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ใหญ่กว่า ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ โดยจะได้กลุ่มประชากรที่หลากหลายกว่า